

MAKTAB MUSIQA MADANIYATI DARSLARINI TASHKIL ETISHNING MUHIM VOSITA SIFATIDA

Maxammatov Abdumannon,

JDPI Musiqa ta'limi

kafedrası katta o'qituvchi.

Annatatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablarda Musiqa madaniyati darslarini tashkil etishda musiqa tinglash faoliyatini mazmun, mohiyati va uning muhim jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Musiqa, idrok, maktab, musiqa tinglash, ta'lim- tarbiya, konkret, bastakor, ma'ruza, kompazitor, musiqa asbobi, diqqat, bastakorlar ijodi, ashula, o'zbek xalq og'zaki ijodi, talaffuz, so'z, tonika tuzilish.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqib, ularning qo'shiq aytib, kuy chalishida, umumiy va musiqaviy rivojlanishlarida, ularning "ijrochiligi" ni qanday tushunmoq kerak?- degan va shunga o'xshash boshqa savollar musiqa o'qituvchisidan o'z kasbiy faoliyatiga munosabatda bo'lishni talab qiladi. O'quvchilarda musiqiy madaniyatni shakllantirish bo'yicha ko'plab nazariy va amaliy-tavsifdagi xarakterdagi tadqiqotlar olib borilgan. Ye.V. Nazaykinskiy o'zining «Musiqa idrok psixologiyasi» kitobida indivudning tafakkuri, sensor (ko'rish, eshitish, his qilish) va kinetik (motor-harakat) hissiyot turlari va hayotiy tajribasi orasida aloqa mavjudligi qayd qilingan.

Muallifning fikriga ko'ra, ushbu o'zaro aloqalar orqali tinglovchi va ijro etilayotgan asar o'rtada psixologik aloqa o'rnatiladi. Shuning uchun ham o'quv-tarbiya jarayoniga majmuaviy va tizimli yondashuv zaruriyati hozirgi musiqa pedagogikasining dolzarb muammolaridan biri xisoblanadi. Ya'ni, pedogog doim ko'tarinki ruhda bo'lishi, istalgan vaqtda o'z emotsional ko'tarinki kayfiyatini bolalarga o'tkaza olish kerak. Bunda ko'p narsa o'qituvchining hayotiy tajribasiga, kuzatuvchanligiga musiqaviy bilimlariga ham bog'liqdir. Darslar ham pedagogning aynan shu sifatlariga, ya'ni uning tashabbuskorligi, ijodkorligiga

tayanadi. O'qituvchi o'quv dasturi mazmunining o'quv-tarbiyaviy zaruriyatdan kelib chiqqan holda o'zgarishlar kiritish mumkin. Bu o'zgarishlar esa uning shaxsiy ijobiy tajribasidan kelib chiqishi, buning uchun esa musiqa o'zining barcha xayoti aloqalari va namoyishlariga ko'ra o'qituvchini harakatlantiruvchi kuchga aylanmog'i kerak. Bugungi kunda mamlakatimizda 500 dan ortiq bolalar xor studiyalari mavjud bo'lib, ularning soni tobora ortib bormoqda.

Ular o'quvchilarda qobiliyatlar rivojlanishiga poydevor yaratib, dunyo qarash, axloq va ma'naviy extiyojlarni shakllantirishi zarur.

Keyingi yillarda umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarda abstrakt tafakkurni rivojlantirishga e'tibor kuchayib, o'quv jarayonining tarbiyaviy jihatiga ahamiyat bir oz susaymoqda. Bu ayniqsa, «Musiqa» predmetida yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Haftada bir dars (45 daqiqa), uning 7- sinfgacha davom etishi va ba'zi holda maktab tadbirlariga qo'shib yuborilishi o'quvchilarni musiqaviy tarbiyalashni yuqori darajaga ko'tarishga to'sqinlik qilmoqda.

Bunday sharoitda o'quvchilarni musiqa olamiga olib kirish, jalb qilish qiyin. Musiqaviy malakalarni shakllantirish esa musiqani idrok qilish va ijro etishga doir ayrim harakatlarni qayta-qayta takrorlashni taqozo qiladi. Mashq va harakatlarning mohiyatini chuqur anglash uchun ular erkin, badiiy-ijodiy darajada bajarilishi kerak. Tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, musiqa darslarining ko'paytirilishi o'quvchilarni toliqtirmaydi, aksincha, ulardagi charchoqni emotsional-qiziqarli vaziyatlar tashkil qilish orqali tarqatishga xizmat qiladi. Ijodiy-bilish faoliyatida o'quvchilarning muhim axloqiy-ma'naviy sifatlari shakllanib, ma'naviy xayotining tarkibiy qismiga aylana borada. Me'yoriy hujjatlarda o'qituvchining yuqoridagi vazifalarni amalga oshirishdagi roli aniq belgilab berilgan. Biroq, musiqa o'qituvchisini ushbu faoliyatga kasbiy tayyorlashda hal etilgan bir qator masalalar bor.

Pedagogika oliy o'quv yurtlari musiqiy ta'lim yo'nalishida tahsil oluvchi talabalar bilan o'tkazilgan suxbatlar ularning aksariyatida o'qituvchilik kasbiga qiziqish pastligini ko'rsatmoqda. Shu sababli pedagogik ta'limining asosiy vazifasi

ularni bolalarni musiqaviy tarbiyalashga yo'naltirish emas, balki ularni o'qituvchilik kasbiga qiziqtirishdan iborat bo'lib qolmoqda.

Musiqqa darslarining o'quvchilar uchun qiziqarli bo'lishi kamlik qiladi. Ular musiqaning inson hayotida nima sababdan bunchalik katta ahamiyat kasb etishni bilishlari zarur. Aks holda, ularning musiqqa mashg'ulotlariga «qiziqish»lari asta-sekin so'na boradi. Hozirgi paytda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish masalasi musiqaviy pedagogikaning muhim muammolaridan biriga aylandi.

Ushbu masalani ijobiy hal qilish yo'llaridan biri sifatida keyingi yillarda o'quvchilarning assotsiativ tafakkurini rivojlantirishga alohida e'tibor berilmoqda. Biroq musiqqa o'qituvchilari faoliyatining tahlili bu ishda qator muammolar borligini ko'rsatmoqda.

Musiqqa studiyalarida musiqaviy idrokni rivojlantirishning ahamiyati katta, chunki studiyalarning asosiy vazifasi o'quvchilarni musiqani tushunish va sevishtga o'rgatishdir.

D.B.Kobalevskiy o'zining «Umumta'lim maktablarida musiqqa dasturining asosiy tamoyil va uslublari» kitobida «musiqani faol idrok qilish - musiqqa tarbiyasi va uning barcha tarmoqlarining asosidir» deb yozgan edi. Bu maqsad xor studiyalarining barcha mashg'ulotlarida amalga oshirilishi zarur. Ayniqsa, yangi kelgan bolalar bilan o'tkaziladigan xor mashg'ulotlarida katta ahamiyatga ega. Chunki, ayni shu bosqichda ularning kelajakdagi musiqiy rivojlanishining poydevori yaratiladi. Xor sinflari mashg'ulotlari bevosita ijrochilik, konsertlar bilan bog'liq. Buning uchun esa quyidagi musiqiy-didaktik tamoyillar:

- 1) o'quv-pedagogik ishlarda foydalaniluvchi material hajmini oshirish;
- 2) qisqa muddatda zaruriy ijro malakalarini egallash;
- 3) musiqqa ijrochiligining nazariy yo'nalishini boyitish;
- 4) mashg'ulotlarda o'quvchi - ijrochilarida mustaqillik, ijodiy tashabbuskorlikni to'la namoyon qilishni talab qiluvchi ish uslublarni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, xor ijrochiligining o'ziga xos xususiyatlari, uning majmuaviy - xarakterda ekanligini ta'kidlash bilan birgalikda ularning nafaqat xor bo'lib

kuylash, matn ustida ishlash, balki qo‘shiq ijrosini rejalashtirishni, musiqaviy ifoda vositalarini o‘zlashtirishni ham o‘z ichiga olishini aytib o‘tish lozim. Repertuar tanlash-o‘ta mas’uliyatli jarayon. Zero, bu o‘quvchilarda musiqa madaniyatini rivojlantirish sifatini belgilovchi muhim omildir. Qo‘shiqni o‘rganish jarayonida o‘quvchilarda musiqiy xotira, tinglash qobiliyati rivojlanadi, vokal xor malakalari paydo bo‘lib, o‘quvchilar asar mazmunini, badiiy obrazlarini anglay boradilar.

Shu sababli repertuar tanlashda uni quyidagi tamoyillardan kelib chiqqan xolda belgilashni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz;

- tarbiyaviy nuqtai nazardan ushbu asar o‘quvchilar psixologiyasining shakllanishiga qanday ta’sir ko‘rsatishi mumkin;

- pedagogik nuqtai nazardan qo‘shiqdan musiqaviylikning ayrim tamoyillarini rivojlantirishda qanday foydalanish mumkin bo‘ladi.

Qo‘shiqlarni tanlashda ularning emotsional ta’sirchanligi, badiiy qimmatini, oson o‘zlashtiruvchanligiga katta e’tibor berildi; shuningdek, o‘quvchilarga musiqiy tushunchalar, musiqaning marsh, o‘ynoqilik, tasvir xususiyatlari, musiqiy ifoda vositalari bilan tanishtira borildi. Endi shakllana boshlagan xor jamoasiga «konsert nomeri ijrochisi» deb qarash noto‘g‘ri bo‘lib, bu o‘quvchilar qobiliyatini rivojlantirishga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu haqda B.M.Teplov «Bir faoliyat bo‘yicha mashq tariqasida ijod qilish, chalish, chizish mumkin emas. Bola badiiy faoliyatining bir qismgina mahsulot yaratishga qaratilib, bu biron kishiga zarur bo‘lib, ta’sir ko‘rsata olishi kerak... Busiz bolaning umumiy rivojlanishi o‘rniga uning biror malakasigina rivojlana boradi... xolos». Shu tarzdagi fikrlar o‘rganilsa, bolalar tomonidan yaratilgan har bir mahsulot pedagoglar tomonidan taklif qilingan quyidagi alohida yo‘llar orqali tahlil etildi:

a) ijroda musiqaning xarakterini ochib berishga erishildimi?

b) ijrodan ko‘zda tutilgan reja bo‘yicha nimalar qilindi?

v) qanday kamchiliklarni qayd qilish mumkin va ularni qanday bartaraf qilish mumkin?

g) qo‘shiqning badiiy matnini tinglovchilarga yetkaza olindimi?

Savollardan o'quv jarayonning yo'nalishi sezilib turadi. Chunki asar ustida ishlash jarayonida uning xarakteri, ijro rejasi, tahlil qilindi. O'rganish jarayonida musiqaning ifoda vositalarini murakkablasha borishi ta'minlandi. Ko'rgazmali qo'llanmalar va «modellar»dan foydalanish ishning samaradorligini rag'batlantirdi. Bolalar ijro rejasini tuzish, yakka va jamoa bo'lib ijrosini tahlil qilishga jalb qilindi. Bunda loto shakldagi kartochkalar tayyorlab, tarqatish qo'l keldi.

Vokal ovozning tembr xususiyatlari va ovozni ishlatish masalalariga alohida e'tibor qaratildi. Masalan, bolalar ovozini rivojlantiruvchi asosiy usullardan biri - mashqlarda ko'proq ligato belgisini qo'llashdir. Ashulachilik ovoziining tembr xususiyatlarini rivojlantirish uchun uzoq muddatli, birinchi qadamdan boshlanuvchi ta'lim talab qilinadi.

Qo'shiq matni bilan tanishishda o'quvchilar she'rning asosiy g'oyasi, ma'no urg'ularining qo'yilishini o'rganib, mazmunini ochishga harakat qilishadi. Matnni ifodali o'qish, kuylash o'quvchilarda ijro rang barangligining o'sishi va til talaffuzi tozaligiga xizmat qildi. Matn tahlili musiqiy ifoda vositalarini o'rganish bilan uyg'un olib borildi. Tajribamizda xor mashg'ulotlariga tahlil usulining kiritilishi, ijro rejasini tuzishning o'quvchilar musiqaviy rivojlanishiga yordam berishi, asarni o'zlashtirishni tezlashtirishi, ongli yondoshuvga o'rgatish, ijroning har bir nozik jihati, urg'u, qochirim, zarbga rioya qilishga o'rgatishi kuzatildi. O'z navbatida ular bolalarning vokal-xor malakalarni egallashlariga ishonchli poydevor bo'lib xizmat qiladi. Xordagi o'quv jarayoni bolalar uchun mos shakllarda tashkil qilinganida o'quvchilarda musiqa idrokning chuqurlashuviga, musiqiy til va uni shaxsiy ijroda ifodalash malakalari shakllana bordi.

Aynan shu bosqichda o'quvchilarda maxsus ijrochilik sifatlari bo'lmish jo'shqinlik, ilhomlanish, obrazga kirishib ketish, tinglovchilar bilan muloqotga kirishish va ularga ta'sir ko'rsatish malakalarini shakllantirish vazifalari belgilab olindi. Musiqiy - nazariy tayyorgarlik katta ahamiyatga ega. Har bir savodli musiqachi singari, musiqa, adabiyot, tarix o'qituvchilari ham musiqa tilining asoslari va qonuniyatlarini tushunishlari zarur. Musiqa san'atini jamiyat rivojida tutgan o'rni, uni adabiyot va rassomlik san'ati bilan aloqasini bilish alohida

ahamiyat kasb etadi. Har tomonlama musiqiy tayyorgarlikka ega bo'lgan bo'lajak pedagog o'z fanini mukammal bilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Musiqqa darslarida musiqani tushunishni rivojlantirish sinfdan tashqari ishlarni turli shakllarida davom ettiriladi. Bularga – konsertlar, ma'ruzalar, o'quvchilar bastakorlar ijodi haqidagi tasavvurlarini kengaytiruvchi suhbatlar, yangi mualliflarni asarlarini tinglaydilar. Musiqiy asar tanlashda o'quvchilarni o'zlarini tashabbus ko'rsatishlari maqsadga muvofiqdir. Bunday konsertlar tomoshabinlarda katta qiziqish uyg'otadi, chunki ular do'stlari chiqishlariga alohida e'tibor bilan qaraydilar. Musiqqa asbobi yordamisiz ijro etilgan ashula, shaxsiy ijro va o'rtoqlarini ijro sifatiga diqqat-e'tiborni qaratdirardi, ikki ovozli ohangni qatorlashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Mashqlar ikki ovozli ashulalarni o'rganishga katta yordam berdi. Barcha qo'shiqlar notalar asosida o'rganildi.

Ashula o'rganishni boshlanish jarayonidagi bir ovozli kuylash butun jamoa bilan amalga oshiriladi, so'ngra uni yaxshi ijro eta oladigan o'quvchilarga topshiriladi. Ikki ovozli ijro hech bir qiyinchiliklarsiz amalga oshiriladi.

VII-sinfdagiga ko'ra, birinchi bosqichlarda qo'yilgan asosiy vazifa o'quvchilarni eshitish ko'nikmalarini mustahkamlash, eshitish diqqatini ashula aytishga nisbatan sifatini mustahkamlash edi. O'zbek halq ashulasi "Oq terak-mi, ko'k terak" ashulasi katta foyda keltiradi.

Bu bir nafas olishda keng misralar bilan aytiladigan ashula bolalarga yoqdi. U turli usullar bilan-bug'inlab va so'zlar bilan o'rganildi. Ashula doskada yozilib, nota matnida nafas olish belgilari qo'yib chiqildi. Bu misol orqali o'quvchilar bir nafas olish bilan aytilgan jumlar ashulani erkin quyilib keladigan ohang bilan to'ldirishini tushunishdi. Bundan tashqari dona va aniq talaffuz etilgan so'zlarga e'tibor qaratildi. Natijada bu ashula, ko'pgina o'quvchilarga o'zining diapazoni va tessepturasi jihatidan qulay bo'lgani uchun yoqtirilib kuylanadigan bo'ldi. Shu bilan birga ashula aytish ko'nikmalarini rivojlantirish bilan bir qatorda bir unli va ikki unli mashqlar yettinchi sinfdagisi singari qisqa kuylash mashqlari mavjud. Eshitish ko'nikmalarini rivojlantirish qaratilgan mashqlarni muntazam ravishda o'tkazish, notaga asosan kuylash mashqlarga e'tibor berilishi o'quvchilarni

musiqiy va ashula aytish qobiliyatlarini rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Har darsda ularga 5-10 daqiqa vaqt ajratiladi. O'quv yili davomida asosan o'tgan yildagi sodda hirgoyi kilish ko'nikmalari qaytariladi, so'ngra ular mustahkamlanib, ashula o'rganiladi.

O'quvchilarga taxminan quyidagi topshiriqlar beriladi.

1. O'qituvchi kuylab bergan tovushlarning nomlarini aytib musiqani takrorlash;
2. Tonikani, so'ngra eshitilgan ashulani uch ohanglik tonikasini aytib berish; kuy tuzilishini aniqlash.
3. Duskada yozilgan ashulaning tonik uch ohangini topish, kuy tuzilishi va tonni aytib berish, ularni davomiyligini aniqlash,
4. Tinglangan ashulalarni, yoki instrumental asarni katta kichikligini aniqlash
5. O'qituvchi ko'rsatmasiga asosan domajor tovush qatorini kuylab berish
6. "Do" dan, "Re" dan, "Fa" dan, major tovush katorlarini kuylab berish
7. Sekundadan aktavagacha bulgan (kichik va katta sekundalar va tersiyalar, kvartalar, kvintalar, sekstalar, septimalar, oktavalalar) intervallarini aniqlash.
8. Qisqa sodda diktant yozish

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T.: «Ma'naviyat», 2008. - 176 b.
2. Mirziyaev Sh.M. Erkin va faravon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T: O'zbekiston. 2016-yil.
9. Mirziyaev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. T: O'zbekiston. 2017-yil.
10. Mirziyaev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qattiyat bilan davom ettirib yangi bosqichga ko'taramiz. T: O'zbekiston. 2017- yil.
11. O'zbekiston Respublikasining «Halq talimi tizimida psixologik xizmat to'g'risida»gi muvaqqat Nizomi G'G'Maktab va xayot jurnaliga ilova. - T.: 2002,6-son. - 24 b.

12. O‘zbekiston Respublikasi XTVning “Pedagog kadrlarni qayta tayerlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi 149-sonli buyrug‘i // Ma‘rifat gazetasi . T. 2006-yil.
13. Axrorov Sh.S. Pedagogicheskie osnovy formirovaniya informativnoy i uchebno-
texnicheskoy kultury budushix uchiteley v sisteme pedagogicheskogo obrazovaniya:
Diss. ... dokt.ped.nauk.-T.: TGPI, 1993. -S.301.
14. Baubekova G. D., Xalikova G.T. Innovatsionnye texnologki optimizatsii
uchebnogo protsessa. - V kn.: Obrazovanie: opnt, problemn, perspektivn. Uchebnoe
posobie. T.: “YaNGI ASR AVLODI” , 2001. - S. 67-99.
15. Baubekova G.D., Xalikova G.T. Etnopedagogika.-V kn.: Obrazovanie: opnt,
problem1, perspektiv1. Uchebnoe posobie.-T.: “YaNGI ASR AVLODI” 2001. - S.
4-39.
16. Boltaev M. Abu Ali ibn Sina - vyolikiy mnsitel, uchenny-ensiklopedist
srednevekovogo Vostoka. - T.: «Fan», 1980.-S.164.
17. Bratus B.S. Psixologicheskie aspekti nraavstvennogo razvitiya lichnosti. - M.,
1977. -S. 78.
18. Boltaev M. Abu Ali ibn Sina - velikiy mslitel, uchenny-ensiklopedist
srednevekovogo Vostoka. - T.: «Fan», 1980.-S.164.
19. Lixachev B.T. Vospitatelnye aspekti obucheniya: Uchebnoe posobie po
speskursu dlya studentov pedinstitutov. - M.: «Prosveshenie», 1982.- S.192.